

УДК 37.018.51: 371.63/.69(477)(09)

Г.І. Іванюк

Київський міський педагогічний
університет ім. Б.Д. Грінченка

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ (1958–2000 рр.)

У статті здійснено огляд історичних особливостей матеріально-технічного забезпечення діяльності сільської школи в Україні протягом 1958 – 2000 рр.

В статье осуществлен обзор исторических особенностей материально-технического обеспечения деятельности сельской школы в Украине на протяжении 1958 – 2000 гг.

The article dealt with the review of the historical peculiarities of material-technical provision of Ukrainian rural schools in 1958 – 2000.

Постановка проблеми. Дослідники матеріально-технічної бази загальноосвітніх шкіл виокремлюють пасивні й активні елементи в її структурі [1, 16]. До пасивних елементів відносять навчальні приміщення, навчально-виробничі приміщення (навчальні майстерні, теплиці, цехи тощо), культурно-побутові приміщення (їдальні, спальні та спортивні приміщення тощо), господарські приміщення (котельні, склади й ін.). Окрему підгрупу пасивних елементів складають шкільні меблі, інвентар, а саме: шкільні парти, учнівські столи, дошки, лабораторне устаткування, канцелярські меблі (столи, стільці, шафи), господарський інвентар і обладнання (господарські знаряддя праці, кухонне та столове приладдя, спальна білизна тощо). Активну групу матеріально-технічної бази загальноосвітньої школи складають навчальне обладнання (прилади, апаратура, технічні засоби навчання тощо), навчально-виробниче устаткування (верстати, машини, трактори й інший реманент), господарське обладнання.

Аналіз актуальних досліджень. У II пол. XX ст. склалися два головних джерела фінансування сільських шкіл і відтворення їхніх основних фондів. Перше – фінансування з державного бюджету сільських загальноосвітніх шкіл – у 1970-ті рр. становило до 26% [3, 560–562]. Фінансування з державного бюджету забезпечувало плановий характер розвитку матеріальної бази шкіл. Друге джерело фінансування складала кошти колгоспів та інших сільськогосподарських підприємств. У селах різних областей України майже

все капітальне будівництво шкіл здійснювали за рахунок колгоспів. Вони забезпечували загальноосвітні школи навчальним обладнанням, меблями, засобами для трудової підготовки. Проте аналіз практики розвитку матеріальної бази сільських загальноосвітніх шкіл свідчить про зростання суперечливих тенденцій. З одного боку, кооперація державних коштів і коштів колгоспів позитивно впливала на розвиток капітального будівництва шкіл та їх забезпечення інвентарем, навчальним обладнанням, технічними та дидактичними засобами навчання. Фінансово сильні, стабільні колгоспи витрачали значні кошти на будівництво середніх загальноосвітніх шкіл. Проте колгоспи з низьким рівнем прибутків витрачали на розвиток матеріально-технічної бази шкіл значно менші кошти. Тому децентралізований підхід до фінансування сільських загальноосвітніх шкіл вичерпав свої розвивальні можливості у 1970-х рр. На цей час очевидною стала невідповідність фінансування сільських шкіл із двох головних джерел відповідно до їхніх реальних потреб. Порівняно невеликі фінансові можливості значної кількості колгоспів витрачались на будівництво шкіл, тому здебільшого у процесі будівництва зменшували навчальні площі, кількість навчальних приміщень тощо. Сільська школа була у значно гіршому становищі щодо забезпечення будівництва та матеріальної бази, ніж міська, яка фінансувалась із державного бюджету. Гальмівним чинником розвитку матеріальної бази сільських шкіл була недосконала інфраструктура забезпечення навчально-наочними посібниками, засобами навчання тощо. Школи самі організовували їх закупівлю, а кошти на придбання знаходили в сільських Радах або колгоспах.

Мета статті – проаналізувати матеріально-технічне забезпечення діяльності сільської школи в Україні (1958–2000 рр.)

Виклад основного матеріалу. Розвиток матеріально-технічної бази загальноосвітньої школи в Україні II пол. XX ст. був зумовлений економічною функцією освіти, сутність якої полягає у відтворенні головної продуктивної сили суспільства – робочої сили. Партійно-державне керівництво розглядало сільську школу як систему освіти загалом, механізм реалізації соціально-економічних завдань. Матеріально-фінансове забезпечення сільської школи у II пол. XX ст. здійснювали з урахуванням економічної доцільності. Розвиток матеріально-технічної бази сільської школи цілком залежав від партійно-державного визнання пріоритетів розвитку сільської школи. Тому на деяких

етапах сільська школа була об'єктом державної підтримки. Постанови, заходи, які здійснювалися для підтримки розвитку сільської школи, були зумовлені зростанням її значущості в суспільстві.

Зміна економічних умов країни в 1950-х рр., обумовлена парадигмами науково-технічного прогресу, спричинилась до розвитку нового типу школи – «школи повного дня», у якій частину навчального та позанавчального часу відводили на оволодіння сільськогосподарськими професіями. У різних областях України створювали учнівські виробничі бригади, успішно розвивалася модель школи-господарства, у межах якої було створено нові структурні підрозділи: їдальні, буфети, виробничі майстерні. Детермінуюча роль суспільного виробництва в організації та діяльності середніх шкіл визначала пріоритети їх матеріально-технічного забезпечення.

У Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР № 533 від 19 травня 1959 р. «Про заходи щодо розвитку шкіл-інтернатів у 1959–1965 рр.» було передбачено «встановити, що будівництво навчальних будівель для шкіл-інтернатів здійснюється за рахунок капіталовкладень, що виділяються на будівництво загальноосвітніх шкіл, а будівництво гуртожитків з необхідними підсобними приміщеннями для шкіл-інтернатів – за рахунок коштів, передбачених на житлове будівництво, незалежно від відомчого підпорядкування» [7].

Відповідно до економічних, демографічних умов 1960–1970-х рр. значну увагу держава приділяла вдосконаленню мережі середніх шкіл. Економічну доцільність будівництва шкіл визначали з вартості одного учнівського місця. Восьмирічні школи мали обмежену кількість навчальних приміщень, а вартість будівництва одного учнівського місця майже на 60% була вища, ніж у середній школі. Типові проекти середніх шкіл передбачали фізичну лабораторію і дві лаборантські кімнати, майстерню з обробки металу, деревини, суміщений актовий і спортивний зал. Середні школи на 1568 учнів за проектом мали 16 класних приміщень, 27 кабінетів і лабораторій, а також лаборантські кімнати, кімнати для збереження обладнання. Технічний план таких шкіл передбачав шість майстерень для трудового навчання, спортивний зал з обладнанням, актовий зал, радіовузол, дикторську тощо [8, 24–28]. Створення мережі середніх шкіл із подовженим днем, збільшення місткості шкільних будівель забезпечили передумови переходу до загальної середньої освіти учнів у сільській місцевості. Розширення мережі сільських середніх шкіл було

пов'язане з реорганізацією восьмирічних шкіл у середні. До номенклатури типових проектів увели універсальний тип середньої школи. Це сприяло швидкому пристосуванню матеріально-технічної бази шкільних будівель до суспільного замовлення на загальну середню освіту учнів. Проте ці заходи не розв'язували головних завдань удосконалення освітньої мережі в сільській місцевості. Оновлення змісту середньої освіти, активізація форм і методів навчання, упровадження технічних засобів навчання вимагали докорінних змін. Виникла потреба в якісному розширенні функціональних приміщень шкіл, що було відображено в серії типових проектів (1968–1972 рр.). У переліку типових будинків виокремлено два типи початкових шкіл – на 40 та 80 учнів; два типи неповних середніх шкіл – на 192 та 320 учнів; сім типів середніх шкіл – на 329, 464, 624, 784, 1176, 1568 та 1960 учнів. Суттєва відмінність нової номенклатури від попередніх полягала в намаганні наблизити матеріально-технічну базу шкільних будинків у сільській місцевості до тих стандартів, які склалися в містах. Наприклад, середня десятирічна школа на 20 класів, оптимальна для села, мала весь комплект навчальних приміщень. У школі передбачалися навчальні кабінети, їхній перелік доповнювався кабінетами музики та співів, технічних засобів навчання. Зросла норма навчальної площі в розрахунку на 1 місце – з 1,25 до 1,5 м². Кількість кабінетів диференціювалася залежно від вікових груп учнів. Навчальні кабінети об'єднувалися у предметні групи або ділилися за віковими групами учнів (для 5–6, 7–8, 9–10 класів). Значного оновлення зазнали приміщення з трудового навчання. Комбіновані приміщення майстерень з обробки металу та деревини для хлопчиків 5–8 класів замінено окремими столярною та слюсарною майстернями; цей перелік доповнили кабінети з обслуговуючої праці (для дівчат 5–8 класів), майстерні для практикумів у 9–10 класах. У майстернях для практикумів проводили практичні заняття з електроніки, механізації сільського господарства, рослинництва та тваринництва. У типовому проекті середньої школи передбачалось приміщення навчального гаража на 2–3 автомашини чи трактори.

Організація позанавчальної діяльності учнів, самостійної творчої діяльності також вимагала відповідних приміщень. У малих школах використовували приміщення для груп подовженого дня, у великих середніх школах – приміщення, обладнані для роботи гуртків. У нових проектах шкіл ураховували тенденцію до поширення позакласної та позашкільної роботи.

Наприклад, у школах на 20 класів було передбачено приміщення універсального використання площею 110 м², у школах на 40 та 50 класів – комплекс кабінетів для гурткової роботи площею 220–275 м².

Обмежена номенклатура типових будівель шкіл для сільської місцевості часто не враховувала розрахункову місткість і фактичну наповнюваність шкіл і класів. Українське законодавство затверджувало три типові проекти будівель загальноосвітніх шкіл. З них за місткістю для початкових шкіл – два підтипи (на 40 та 80 місць), для восьмирічних – два підтипи (на 192 та 320 місць), для середніх – чотири підтипи (на 392, 464, 624, 784 місця). Мала диференціація проектів будівель загальноосвітніх шкіл за місткістю спричинила нерациональне будівництво шкіл – більших або менших, ніж це було потрібно з огляду на реальну наповнюваність учнів.

Орієнтація учнів на оволодіння певною професією була домінантою розвитку сільської школи 1970–1980-х рр. Поряд з розвитком мережі навчальних закладів велику увагу приділяли розвитку матеріальної бази [4, 22–28].

Матеріально-технічна база розвивалася за фінансово-матеріальної підтримки Міністерства сільського господарства, радгоспів та автомобільного транспорту. Школи отримували від підвідомчих сільськогосподарських і промислових підприємств вантажівки, трактори, верстати, інструменти, обладнання кабінетів трудового навчання та слюсарно-монтажних майстерень. У 1970–1980-х рр. матеріально-технічне забезпечення малокомплектних початкових і восьмирічних шкіл здійснювали на засадах їх кооперації з культурно-освітніми закладами. Ураховували економічну доцільність і регіональні особливості розселення мешканців малих сіл. Розширений набір приміщень на засадах кооперації сприяв прогнозуванню розвитку сіл. У школах, професійно-технічних училищах упроваджували самообслуговування, а кошти, отримані за рахунок економії витрат, було дозволено використовувати для розширення матеріальної бази навчальних закладів.

Розвиток мережі сільських загальноосвітніх шкіл на засадах інтеграції, кооперації, удосконалення й уніфікації навчальних планів, оновлення існуючих навчальних програм і впровадження нових, практично зорієнтованих програм актуалізував проблему використання наочних, технічних і аудіовізуальних засобів у навчальному процесі. Було значно поліпшено забезпеченість сільських шкіл технічними засобами навчання. Телевізори, магнітофони були майже в усіх середніх школах. Збільшилася кількість кінопроекторної

апаратури, лінгафонних кабінетів. Школи активно використовували в навчальному процесі кодоскопи, діапроектори. Значного поширення набуло виробництво екранних посібників: навчальних фільмів, слайдів тощо. У сільських районних центрах створювали фільмотеки, де було зосереджено фільмокопії, фонопосібники, кінопроекційна та звуковідтворююча апаратура. У більшості фільмотек була нормативна кількість копій однієї назви фільму (понад 50 копій, причому одна копія обслуговувала не менше 10 шкіл). Збільшувалося виробництво навчально-наочних посібників та обладнання. Було розширено мережу цехів і фабрик із виготовлення комплектів шкільного обладнання та інвентарю з фізичної культури. Після виходу Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про сільську школу (1972 р.) фактичні витрати на сільську школу з розрахунку на один клас були у 1,3 раза вищі, ніж у міській, що сприяло поліпшенню її матеріально-технічної бази. До відтворення основних фондів шкіл залучали різні фінансові джерела: державний бюджет і прибутки державних підприємств і колгоспів. Розвиток мережі виробничого навчання учнів, залучення їх до участі у виробничій діяльності безпосередньо на виробництві з метою професійної підготовки знайшли відображення у нормативних державних документах про освіту.

Суперечності між фактичними потребами мешканців сіл у загальноосвітніх школах і віддаленістю їх від місць проживання спостерігались у багатьох областях України. Відбувалось скорочення кількості малокомплектних шкіл. Наприклад, у Харківській області в 1970-х рр. було скорочено 425 малокомплектних шкіл [2, 156].

Збільшення середніх шкіл з 1970 до 1980 рік з 26,8% до 40,0% свідчить про зростання значущості середньої освіти [6, 15–50]. За цей період реорганізовано з восьмирічних у середні й побудовано більше 1200 середніх шкіл, а кількість початкових шкіл скоротилася на 5200, восьмирічних – на 2100 [6, 20]. Проблему збільшення сільських загальноосвітніх шкіл розглядали на державному рівні у взаємозв'язку з перспективами розвитку сільськогосподарського виробництва у структурі господарського комплексу радянської держави. Розвиток школи та села, зокрема, залежав від планів соціалістичної економіки.

У 1980-х рр. окреслилися суперечності між потребами суспільних перебудов, модернізації економіки та реальним потенціалом існуючої

суспільно-економічної системи. Реформа загальноосвітньої та професійної школи була спрямована на оновлення системи загальної середньої та професійної школи, на пристосування її до потреб суспільного розвитку. Зміцнення матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів та позашкільних установ було виокремлене в особливе і невідкладне завдання реформи. Але реформа школи 1984 р. не вплинула на якісний розвиток матеріально-технічної бази сільської школи. Надії на те, що базові підприємства зможуть забезпечити потреби в будівництві й оснащенні сільських шкіл їх відповідно до потреб інтенсивного розвитку суспільства, не виправдалися.

Оптимізація мережі сільських шкіл у 1990–2000-х рр. певною мірою обтяжливо вплинула на розвиток матеріально-технічної бази. Значно збільшилася територіальна віддаленість багатьох сільських шкіл. Багато учнів проживають досить далеко від школи. Це явище характерне для територій, на яких переважають невеликі села, присілки, у яких функціонує зазвичай лише початкова школа. За цих умов розвиток матеріально-технічної бази значно ускладнений. Забезпечення своєчасного підвезення учнів, підтримка належного матеріального забезпечення інтернатів (раціонального харчування, праці та відпочинку) з розривом зв'язків усталеної колгоспно-державної інфраструктури зазнали руйнації.

Розвиток матеріально-технічної бази сільської школи має низку суперечливих особливостей. У ст. 61 Закону України «Про освіту» закріплено головні положення фінансування закладів освіти та їхньої матеріальної бази [4, 35]. Фінансування загальноосвітніх закладів було закріплено за зразком радянського періоду 1970-х рр. Було виокремлено два джерела фінансування: з державного бюджету та за рахунок коштів галузей народного господарства, державних підприємств і організацій, а також з додаткових джерел фінансування [4, 37]. У п. 1 ст. 43 Закону України «Про загальну середню освіту» було уточнено головні джерела фінансування шкіл: «Утримання та розвиток матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів фінансується за рахунок коштів засновників (власників цих закладів)» [4, 123]. Фінансово-господарська діяльність загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про бюджетну систему України», «Про власність», «Про місцеве самоврядування» [4]. Нормативно-правове регулювання розвитку матеріальної бази шкіл створило засади її вдосконалення, однак значних зрушень не відбулося. Розрив

господарської інфраструктури часів радянської доби, налагодження ринкових виробничих відносин іще більше віддалили сільську школу від джерел фінансування.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1305 від 20 липня 1999 р. «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи» [4, 154–156] було утверджено «Комплексний план заходів щодо розвитку загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості в 1999–2005 рр.», у якому було виокремлено проблему матеріально-технічного та фінансового забезпечення сільських шкіл і передбачено зрушення у проектуванні та будівництві шкільних приміщень [4, 156–160].

Висновки. Розвиток матеріальної бази сільської школи II пол. XX ст. можна розглядати як результат впливу соціально-економічних чинників на культуру села, що сприяло покращенню умов роботи сільської школи. Вплив економічного чинника на розвиток школи визначав темпи та якість матеріально-технічного забезпечення, що загалом позитивно впливало на якість сільської освіти. Головною особливістю матеріальної бази сільської школи є її безпосередня залежність від величини навчального закладу, навчальних і виробничих площ, кількості учнів. Критерієм матеріально-технічного забезпечення сільської школи за радянських часів була норма економічних витрат у розрахунку на одного учня. Тому малі школи часто не мали сучасного технічного обладнання для навчального процесу, актової зали, їдальні, спортивних залів.

Перекладання функцій фінансування більшості сільських шкіл на місцевий бюджет спричинило погіршення їхнього фінансового стану та матеріальної бази. Розвиток сільської школи насправді залежав від економічних можливостей села, району, області. Понад половина опитаних директорів сільських шкіл оцінювали стан розвитку матеріально-технічної бази як депресивний або незадовільний. Інша частина вважала, що школи адаптуються до нової соціально-економічної ситуації й розвиватимуться на нових засадах. Особливості розвитку матеріально-технічної бази сільської школи визначені потребою суспільства щодо виконання її освітньо-виховних функцій. З іншого боку, матеріально-технічна база є важливим чинником розвитку сільської школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козак В.Є., Верховодова Л.Т., Синенко А.І. Матеріальна база сільської школи. – К., 1979. – 160 с.
2. Курило В. М., Шепотько В.П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. – К., 2006. – 432 с.
3. Народное хозяйство в СССР. Общеобразовательная школа: Сборник документов 1917–1973 гг. – М., 1974. – С. 560–562.
4. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К., 2001. – С. 35–160.
5. Панченко П.П., Чишко В.С. Украинское село на путях научно-технического прогресса: достижения и просчеты (60–80-е годы). – К., 1989. – 184 с.
6. Підсумки розвитку народної освіти в Українській РСР за 1970, 1975 – 1980 рр.: Статистичний збірник. – К., 1981. – 340 с.
7. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 19 мая 1959 года № 533 «О мерах по развитию школ-интернатов в 1959–1965 гг.» // Центральний державний архів органів державної влади України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 2443. – Арк. 24.
8. Строительные нормы и правила. – М., 1974. – Ч. II: Нормы проектирования. Гл. 65: Общеобразовательная школа и школы-интернаты. – С. 24–28.

УДК 37.041

Н.В. Коваленко*Сумський державний**педагогічний університет***ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ „САМООСВІТНЯ КОМПЕТЕНТНІСТЬ УЧНІВ”**

У статті розкрито сутність і структуру самоосвітньої компетентності особистості, подано характеристику її компонентів у контексті досліджень зарубіжних і вітчизняних науковців.

В статье раскрыто сущность и структуру самообразовательной компетентности личности, дана характеристика ее компонентов в контексте исследований зарубежных и отечественных ученых.

The article reveals the essence and structure of the selfeducational competence of a personality. The description of its components is given in the context of foreign and domestic scientists researches.

Постановка проблеми. Сучасне життя вимагає від особистості самостійно вирішувати життєво важливі питання. Особливо вагомою піднята нами проблема є для учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Уже в основній школі учень має бути готовим приймати рішення щодо вибору майбутньої професії, закладу освіти тощо. Разом з тим у кожній сфері життя зростає попит на дієвих, ініціативних особистостей, які самостійно міркують, приймають рішення, спрямовані на подальше особистісне та професійне вдосконалення. Реформування сучасної системи освіти спрямоване на розкриття цінності кожної особистості на засадах компетентнісного підходу.